

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Communiceren en improviseren: Omgaan met dynamiek en complexiteit bij de ontwikkeling en implementatie van een gezondheidsinterventie

ter Haar, W.M.A.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

ter Haar, W. M. A. (2014). Communiceren en improviseren: Omgaan met dynamiek en complexiteit bij de ontwikkeling en implementatie van een gezondheidsinterventie.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

1

Inleiding

1.1 Introductie

Claude Debussy, de componist die muziek een nieuwe klank gaf, was een componist die twee perioden in de muziekgeschiedenis verbindt. Hij koppelt de Duitse periode met grote componisten als Bach, Handel, Haydn, Beethoven, Schubert, Mendelssohn en Grieg aan een tijdperk waarin de Fransen de toon zetten. Samen met Mahler was hij degene die deze vernieuwing inluidde met later componisten als Satie, Faure en Ravel. Toen hij in 1862 vlakbij Parijs werd geboren dachten componisten, inclusief romantische dagdromers, overwegend in klassieke structuren, formele regels en vaste vormen. Als Debussy in 1918 overlijdt, is naast deze traditie, mede dankzij hem iets nieuws ontstaan. Hij stelde het gevoel voorop, impressies zoals de schittering van de zon, de loomheid van een zomermiddag, een *ménage à trois* tijdens of naast de tenniswedstrijd en ga zo maar door. Muziek die telkens opnieuw verwondert en de luisteraar aanraakt. Debussy heeft daarmee de muziek verrijkt en vernieuwd.

Toen ik op zondagmorgen 19 februari 2012 luisterde naar een prachtig pianoconcert van Debussy, uitgevoerd door Ralph van Raat, ervoer ik wat Debussy vertolkt als een metafoor voor het onderwerp van mijn onderzoek en mijzelf als onderzoeker. Debussy heeft de strakke symfonische melodielijnen uit de Duitse Romantiek verlaten voor impressionistische schetsen van wat er tussen echte mensen, gewone mensen, aan alledaagse ervaringen en belevingen ontstaat. Thema's uit het dagelijks leven – je hoort dat terug in zijn muziek – die in klankkleuren emoties, ambities, verbindingen uitdrukken en gebeurtenissen krachtig laten doorklinken. Muziek als een zwerm vogels op een trektocht, soms met een duidelijke structuur met een gemeenschappelijke beweging, dan weer zonder duidelijk *leitmotiv* en eerder wisselende thema's. Tegelijkertijd is er ritme en een lijn die zorgt dat er richting is met verscheidenheid en beleving.

In mijn onderzoek naar de implementatie van de BeweegKuur en hoe daartoe moet worden samengewerkt speelt eenzelfde proces. Mijn interesse gaat in het bijzonder uit naar organisaties als netwerken, als een sociale wereld opgebouwd uit eindeloos voortgaande processen zonder een gefixeerd resultaat. Het gebeurt in de interactie tussen mensen in organisaties met verschillende belangen, visies en praktijken, die de ambitie delen een lastig probleem te willen *tackelen* en elkaar daarbij nodig hebben. In chaotisch verloopende interacties en in de dynamische relaties met de context ontstaat toch structuur en afstemming. Er vormt zich als het ware een beweging die dan weer vluchtig, dan weer stevig is, uitwaaiert en weer samenkomt. Die gevoeligheid voor interactie in de muziek van Debussy vormt een inspiratiebron voor mijn onderzoeksonderwerp: complexe samenwerking. Om goed te begrijpen hoe het

samenwerkingsproces zich ontvouwt, lijkt een grotere betrokkenheid, letterlijk en figuurlijk, bij het geheel noodzakelijk. Samenwerking krijgt vorm en inhoud door *face to face* ontmoetingen. Door te focussen op wat zich ontvouwt in de gesprekken waarin op de situatie en de samenwerking gereflecteerd wordt, gloort het idee over wat er moet gebeuren (Weick, 1995; Scharmer, 2010).

Het maken van plannen op basis van rationele doel – middelen afwegingen is één manier om verandering te realiseren, in een context waar ongeplande processen steeds weer interveniëren bestaat dit vooral uit het organiseren van de afstemming tussen gebeurtenissen, gesprekken en praktijken (Van Woerkum et al. 2011). De weg van het reduceren en *down scalen* van processen tot overzichtelijke categorieën die los van context aanknopingspunten bieden voor onderzoek is te mooi om waar te zijn. Het biedt onvoldoende soelaas voor studie naar complexe en dynamische contexten. Het is wat Bach in de muziek doet volgens Jeremy Denk in de Volkskrant van 20 november 2013: *'de irritante onberispelijkheid (...) ze zijn als een vriend die altijd alles goed doet' (...) de enige twee zaken die bij Bach's muziek ontbreken zijn toeval en seks'* (p. V8).

Debussy confronteert mij, met mijn rol als onderzoeker, net als Jeremy Denk dat bij mij als liefhebber van Bach doet. Mijn soms weinig subtiele directe aard is van aanpakken, doen en tempo maken vanuit de gedachte afspraak is afspraak. Ik breng graag orde op zaken, stel graag de grote lijnen vast en als we toch weten waar we naar toe willen, laten we dan beginnen met het vaststellen van de marsroute, en voor het gemak wat verschillen gladtrekken en van wal steken... In dit eerste inleidende hoofdstuk schets ik de algehele vraagstelling en doelstelling van deze dissertatie en de wijze waarop de vraagstelling richting geeft aan de inrichting van verschillende deelonderzoeken. De methodologische kwesties worden aansluitend beschreven en ik sluit af met een toelichting op de opbouw van dit proefschrift.

1.2 Doelstelling, vraagstelling en de samenhang in het onderzoek

Context van het onderzoek

Organisaties werken steeds vaker samen in interorganisationele netwerken om lastige problemen te tackelen. Binnen deze netwerken werken professionals samen vanuit verschillende achtergronden, met verschillende praktijken en verschillende belangen en die voor de aanpak van het probleem van elkaar afhankelijk zijn (Boutelier, 2011; Castells, 2007, 2009). Samenwerking in dergelijke contexten wordt, zo is

mijn ervaring, gerealiseerd door vallen en opstaan, improviseren en onderhandelen, lijkt een oplossing te bieden, zo lezen we in de literatuur. Onderzoekers, beleidsmakers en professionals werken samen in een zoektocht naar gemeenschappelijke richtinggevendende uitgangspunten bij complexe problemen (Gray, 1989; Barabasi, 2002; De Leeuw et al., 2008; Bal, 2012; Wehrens, 2013).

Alles lijkt met alles samen te hangen, en dat leidt tot de vraag: hoe een organisatie er in slaagt zich staande te houden, in een voortdurend veranderende omgeving, waarvan ze zich afhankelijk weet. Netwerken zijn in toenemende mate een middel om greep te krijgen op de steeds veranderende contexten en de organisatie via de netwerken stevig met verschillende contexten te verbinden.

De directe ervaringen met een complex traject: de BeweegKuur, prikkelde de nieuwsgierigheid er meer van te begrijpen, er uitvoeriger bij stil te staan om goed te begrijpen wat er gebeurt. De BeweegKuur is een Nederlandse gecombineerde leefstijlinterventie ontworpen om de leefstijl van mensen met diabetes en overgewicht te verbeteren. In de aanpak worden deelnemers door de huisarts verwezen naar een leefstijladviseur, meestal de praktijkondersteuner of fysiotherapeut. Zij coachen de deelnemer gedurende een jaar bij deelname aan een beweegprogramma, individuele gesprekken en groepsessies bij een diëtist. Het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB) ontwikkelde en coördineerde de interventie en de verspreiding ervan via regionale en lokale netwerken.

Alle onderzoeken zijn vanuit NISB uitgevoerd. NISB is een kennisinstituut op het gebied van sport en bewegen met als doel het bevorderen van participatie, leefbaarheid en gezondheid. NISB concentreert zich op groepen in de samenleving die niet of nauwelijks actief zijn en ambieert daarbij een toonaangevende rol in ontwikkeling, borging en verspreiding van kennis en kunde over sport en bewegen (<http://www.nisb.nl/over-nisb.html>). De organisatie bestaat sinds 1999 en maakt sindsdien, in wisselwerking met de omgeving, steeds cruciale veranderingen mee. Vaak ontbreken daartoe de tijd en de middelen, maar nu werd mij de kans geboden onderzoek te doen. De samenwerking in deze netwerken is het onderwerp van de studie.

Door inzicht te verwerven in de onderlinge relaties, de verschillende ambities en de processen in het netwerk en de haar omringende context, dacht ik een waardevolle bijdrage te kunnen leveren aan de continuïteit van NISB.

De beslissing promotieonderzoek te doen naar de implementatie van een gezondheidsbevorderende interventie, heb ik genomen toen de discussie over *evidence based policy* en *evidence based practice* bij de overheid en bij landelijke kennisinstututen werd aangejaagd door prof. dr. Willem Koops en prof. dr. Micha de Winter. Zij brengen in het najaar van 2008 met hun debatserie 'Het evidence beast' over

de complexe relatie tussen sociaalwetenschappelijk onderzoek en de praktijk van hulpverlening en beleid, een discussie over *evidence based* werken op gang. In deze context is mijn interesse voor samenwerking tussen praktijk, onderzoek en beleid en de rol van een kennisinstituut als NISB daarbij gewekt.

Hardnekkige problemen vragen doorgaans de inzet van meer organisaties. Ik ben nieuwsgierig naar de wijze waarop betrokkenen, afkomstig van verschillende organisaties, betekenis geven aan de samenwerking en hoe zij daarin een gemeenschappelijke basis vinden. In bestaande literatuur rond complexe samenwerking is veel theorie ontwikkeld over de manier waarop complexiteit en chaos in de sociale werkelijkheid moet worden begrepen (Burnes, 2005; Gilchrist, 2000; Wierdsma, 2004; Stacey, 2007; Mens-Verhulst, 1992; Van Woerkum et al., 2011). Eerder is door Mens-Verhulst en Radtke, (2009 a, b) aandacht geschonken aan interventiepraktijken in complexe en dynamische contexten. In onderzoek gaat het om kwesties van identiteit bij individuele problemen. In dit onderzoek is de manier waarop een organisatie omgaat met haar identiteit in een veranderende omgeving onderwerp van studie.

Er is, voor zover mij bekend, weinig empirisch onderzoek gedaan naar complexe samenwerkingsprocessen vanuit het theoretisch perspectief van complexiteit en zelforganisatie. Empirische onderbouwing van deze theorieën biedt nieuwe inzichten die wellicht kunnen worden vertaald in richtlijnen. Doelstelling van het onderzoek is danook te komen tot bruikbare inzichten in de manier waarop de deelnemers aan de samenwerking houvast vinden.

Samenwerking komt in en door gesprekken tot stand

Elke samenwerking komt door middel van gesprekken tot stand. Organisaties leren in netwerken samenwerken ondanks de verschillen, misschien juist wel dankzij. In de uitvoering van activiteiten en gezamenlijke *events* doen organisaties ervaringen op die leiden tot wederzijdse percepties en een specifieke omgang met elkaar. Individuele en sociale processen grijpen op elkaar in en zijn gemengd van aard: organisaties willen hun eigen belangen dienen en doen dat door samen te werken. Castells (2007) en Leeuwis en Aarts (2011) omschrijven de communicatie in dergelijke netwerken als processen waarin identiteit, inhoud en resultaten op interactieve wijze worden geconstrueerd.

Dit proefschrift gaat over de communicatie tussen verschillende betrokkenen bij complexe maatschappelijke vraagstukken. Vraagstukken waarbij veel verschillende organisaties betrokken zijn met verschillende zienswijzen, achtergronden en belangen. In dit onderzoek gaat het om veel verschillende organisaties die samen

een interventie ontwikkelen en implementeren in een voortdurend veranderende maatschappelijke en politieke omgeving. Het betreft een innovatie op het gebied van gezondheidsbevordering en preventie van ziekten: de BeweegKuur.

De vraagstelling

De centrale vraagstelling in het onderzoek luidt:

Hoe verloopt de communicatie tussen mensen in samenwerkingsprocessen waarin verschillende belangen, visies en praktijken samenkomen afkomstig uit verschillende domeinen van de samenleving, die zich voor een gezamenlijke opdracht gesteld weten, en hoe kunnen we die processen begrijpen?

Vier empirische deelonderzoeken zijn opeenvolgend en in elkaars verlengde uitgevoerd. Bij elk van de onderzoeken zijn deelvragen geformuleerd zodat gaandeweg het onderzoek verschillende aspecten van een dergelijke samenwerking belicht worden.

Betekenisgeving, context en identiteit

Organisaties zijn als netwerken, als een sociale wereld, opgebouwd uit eindeloos voortgaande processen zonder een gefixeerd resultaat. Deze processen ontstaan uit een dynamische interactie tussen ambities, onderlinge relaties en wat zich in de omgeving voordoet. Naarmate betrokkenen intensiever samenwerken en steviger relaties ontwikkelen lijkt de bereidheid tot compromissen, over wat er aan de hand is en wat dat betekent, toe te nemen. In het eerste en tweede onderzoek staat onderzoek naar de betekenisgeving door betrokkenen in complexe samenwerking centraal. Het krijgt vorm aan de hand van retrospectief onderzoek naar dilemma's bij besluitvorming in complexe samenwerking. Deelvragen in het eerste onderzoek zijn:

1. Hoe ontwikkelt de identiteit van een organisatie zich in een permanent veranderende omgeving waarmee zij via netwerken verweven is en waarvan zij afhankelijk is? Bij het tweede onderzoek zijn drie deelvragen geformuleerd.
2. Hoe wordt de bereidheid tot compromissen zichtbaar in de ambities die in de interacties naar voren worden gebracht en hoe kunnen we het proces waarin die compromissen tot stand komen begrijpen?
3. Welke contexten worden door de actoren rond de BeweegKuur geconstrueerd en welk effect heeft dat op de samenwerking in de stuurgroep?
4. Wat is de aard van de verbindingen en de knooppunten in de stuurgroep van de BeweegKuur die in het verloop van de samenwerking zichtbaar worden en hoe verhouden die zich tot het netwerk?

Taal, framing en discursieve strategieën

Taal speelt een rol als bron van betekenisgeving bij het hanteren van ambiguïteit en chaos (Ford et al., 2002; Taylor en Robichaud, 2004; Hajer en Law, 2006; Coleman et al., 2007). Het strategisch gebruik van taal in interactie geeft richting en betekenis aan onderwerpen, processen en relaties en beïnvloedt de aard en het verloop van samenwerking in verschillende contexten en situaties (Pearce & Littlejohn, 1997; Ford et al., 2002; Gray, 2003; Stacey, 2007; Aarts 2009; Dewulf et al., 2009, 2011; Leeuwis & Aarts 2011).

Het derde onderzoek speelt zich af in de natuurlijke omgeving van de complexe samenwerking: aan de vergadertafel. De deelvraag is:

5. Welke discursieve strategieën gebruiken betrokkenen in onderhandelingen bij complexe samenwerking rondom de BeweegKuur en wat is daarvan het effect?

Het vierde en laatste onderzoek is een interactieve toekomstverkenning, in de vorm van een Delphi-onderzoek in drie ronden, waarbij de onderzoeker de interactie tussen netwerkdeelnemers tot stand brengt. In dit onderzoek wordt de volgende deelvraag onderzocht:

6. Hoe leiden grondslagen voor aanpak en effectiviteit van een nationaal ontwikkelde gecombineerde leefstijlinterventie tot een gedeelde aanpak voor lokale implementatie door verschillende betrokkenen in sport en gezondheidszorg?

1.3 Methodische uitgangspunten

Interpretatieve benadering als overkoepelend kwalitatief perspectief

Praktijken zijn rommelig en complex, en ons begrip daarvan is niet te 'vangen' in termen van eenduidige oorzaken en gevolgen. Ambities, belangen en opvattingen krijgen vorm in de vele afwegingen en keuzen die mensen maken in de samenwerking met het oog op de specifieke context (Aarts en Lokhorst; 2012). De samenwerking tekent zich af als een proces zonder duidelijk begin of einde. Als we dit proces proberen te ordenen, lopen we het risico dat dit alle aandacht vraagt en ons zodoende afleidt van wat werkelijk aan de hand is (Scharmer, 2010).

Om antwoord te krijgen op de vraag hoe verschillende betrokkenen betekenis geven aan de samenwerking en hoe zij daarin een gemeenschappelijke basis vinden, vindt het onderzoek plaats in de dagelijkse realiteit van complexe samenwerking. De keuze voor het uitgangspunt van de interactie als bron van betekenisgeving

geeft voeding aan het idee dat we leven in een wereld waarin mensen verschillende perspectieven en interpretaties kunnen hebben van eenzelfde fenomeen. Het begrip over de werkelijkheid is een gevolg van het proces van betekenisgeven in voortdurende interactie met anderen en met de context (Knorr-Cetina, 1981; Weick, 1995; Ford, 2002). In de verschillende onderzoeken is vanwege deze ambiguïteit en contextuele samenhang voor een interpretatieve benadering gekozen (Blumer, 1954; Elias, 1971; Wester, 1995; Yanow, 2006; Flyvbjerg, 2006).

Case study

Betekenis is verweven en afhankelijk van de situatie. Om die reden is gekozen voor kwalitatief interpretatief onderzoek. Dit vraagt om intensief en diepgaand begrip van verschillende interpretaties en de dynamiek die deze genereren in de netwerken en hun contexten. Daarom sluit een *case study* als ontwerp voor het onderzoek goed aan. De *case study* methode leent zich voor diepgravend onderzoek naar de betekenissen van ambities, relaties en processen in complexe samenwerking (Flyvbjerg, 2001; Weick, 1995). Flyvbjerg (2001): *'Practical rationality and judgment evolve and operate primarily by virtue of deep-going cases experiences'* (p. 135). *Case study* leent zich voor interpretatief onderzoek dat kan worden opgevat als vorm van leren over de verschijnselen die men bestudeert. Flyvbjerg (2006):

'If one, thus, assumes that the goal of the researcher's work is to understand and learn about the phenomena being studied, then research is simply a form of learning. If one assumes that research, like other learning processes, can be described by the phenomenology for human learning, it then becomes clear that the most advanced form of understanding is achieved when researchers place themselves within the context being studied. Only in this way can researchers understand the viewpoints and the behavior, which characterizes social actors' (p. 236).

Flyvbjerg (2006) stelt dat case study research zich kan beperken tot één enkele casus als deze een zorgvuldig geselecteerde illustratie is van het fenomeen dat bestudeerd wordt. Wetenschappelijke feiten rusten meestal op meerdere verschillende experimenten onder verschillende condities. Case studies kunnen, zo bezien, net als experimenten een basis vormen voor theoretische proposities (Yin, 2008, p. 15; Flyvbjerg, 2001, p. 72).

Binnen de verschillende deelstudies waar uit deze *case study* is opgebouwd is met tal van specifieke onderzoeksmethoden gewerkt die bijgedragen hebben aan systematisch en nauwgezet onderzoek. Ik beperk me hier tot een opsomming van de gebruikte methoden, omdat de methodologische uitgangspunten in de afzonderlijke

onderzoeken uitgebreid beschreven worden. Naast semigestructureerde interviews, *sensitizing concepts* en inhoudsanalyse, statistische analyse, Delphi onderzoek en interactieve *framing* analyse, zijn historische reconstructie en literatuurstudie benut. Telkens is triangulatie het uitgangspunt geweest en is een grote variatie aan onderzoeksmethodieken gehanteerd om de interne samenhang en stevigheid recht te doen. *Member checks, pilots* en testen hebben steeds onderdeel uitgemaakt van de deelonderzoeken.

1.4 De opbouw van het proefschrift

Het proefschrift vervolgt in hoofdstuk 2 met het eerste onderzoek: 'In Beweging! Over de ontwikkeling van de identiteit van een kennisorganisatie in een veranderende context'. Dit hoofdstuk beschrijft hoe de identiteit van een organisatie zich ontwikkelt in een permanent veranderende omgeving waarmee zij via netwerken verweven is en waarvan zij afhankelijk is. Het tweede onderzoek wordt in hoofdstuk 3 gepresenteerd: 'Samen voor zichzelf', over de ontwikkeling en implementatie van een gezondheidsbevorderende interventie binnen een netwerk van organisaties in een complexe omgeving. Hierin wordt beschreven hoe de bereidheid tot compromissen zichtbaar wordt in de ambities die in de interacties naar voren worden gebracht en hoe daarin het proces waarin die compromissen tot stand komen zichtbaar wordt. Hoofdstuk 4 behandelt het derde onderzoek: 'Communicatiestrategieën bij complexe samenwerking, een interpretatieve kwalitatieve inhoudsanalyse over innovatie-ontwikkeling in zorgpreventie'. Dit onderzoek betreft taal en interactieve *framing* als bronnen van betekenisgeving bij het hanteren van ambiguïteit en chaos. Hoofdstuk 5 is het vierde en laatste onderzoek en heet: *Finding common ground in implementation, Towards a Theory of Gradual Commonality*. Het beschrijft hoe mensen met verschillende denkbeelden over implementatie van een nationaal ontwikkelde leefstijlinterventie tot een gedeeld idee komen over de aanpak van lokale implementatie door verschillende betrokkenen in sport en gezondheidszorg. Hoofdstuk 6 vormt de synthese van vier deelstudies. In deze afsluitende beschouwing worden de overkoepelende conclusies gepresenteerd en de samenhangende wetenschappelijke inzichten beschreven. Tot slot blik ik terug op het onderzoeksproces en meer in het bijzonder mijn rol als onderzoeker.

Referenties

- Aarts, N. (2009). *Een gesprek zonder einde, over strategische communicatie in een voortdurend veranderende omgeving*. Amsterdam: Vossius Pers.
- Aarts, N. en Lokhorst, A. (2012). The Role of Governments in Environmental Land use Planning: towards an integral perspective. *Environmental Land Use Planning*, open access publishers, p. 219-232.
- Bal, R. (2012). Duurzame kennisontwikkeling in de publieke gezondheidszorg. In: *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen* 2012: 3-4.
- Barabasi, A. (2002). *Linked, How Everything is Connected to everything Else and What it means for Business, Science and Everyday Life*. New York: Plume.
- Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? In: *American Sociological Review* 19(1): 3-10.
- Boutelier, H. (2011). *De improvisatiemaatschappij. Over de sociale ordening van een onbegrensde wereld*. Boom.
- Burnes, B. (2005). Complexity theories and organizational change. In: *International Journal of Management Reviews* 7(2): 73-90.
- Castells, M. (1997). *The information age: Economy, Society and Culture Volume II, The Power of Identity*. Massachusetts, Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (2004). *The power of identity. The information age: Economy, society and culture 2*. Cambridge: Blackwell.
- Castells, M. (2007). Communication, Power and Counter-power in the Network Society. In: *International Journal of Communication* 1(1): 238-266.
- Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Coleman, P. T. R. V., Nowak, A. & Wrzosinska, L. (2007). Intractable conflict as an attractor. In: *American Behavioral Scientist* 50 (11): 1454-1475.
- Dewulf, A., Gray, B., Putnam, L., Lewicki, R., Aarts, N., Bouwen, R. & van Woerkum, C. (2009). Disentangling approaches to framing in conflict and negotiation research: A meta-paradigmatic perspective. In: *Human Relations* 62(2): 155-193.
- Dewulf, A., Gray, B., Putnam, L. and Bouwen, R. (2011). An international approach to framing in conflict and negotiation. In: W. Donohue, R. Rogan, S. Kaufman (eds.), *Framing matters, perspectives on negotiation research and practice in communication*: 7-33. New York: Peter Lang.
- Elias, N. (1971) *Wat is sociologie?* Utrecht: Spectrum.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making Social Science Matter, Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge: Cambridge University Press
- Flyvbjerg, B. (2006). Five misunderstandings about case-study research. In: *Qualitative Inquiry* 12(2): 219-245.
- Ford, J. D., Ford, L. W. & McNamara, R. T. (2002). Resistance and the background conversations of change. In: *Journal of Organizational Change* 15(2): 105-121.
- Ghilchrist, A. (2000). The well-connected community: networking on the 'edge of chaos'. In: *Community development journal* 35(5): 264-275.
- Gray, B. (1989). *Collaborating Finding Common Ground for Multiparty Problems*. San Francisco/London: Jossey-Bass Publishers.
- Gray, B. (2003). Freeze framing: The timeless dialogue of intractability surrounding Voyageurs National Park. In: R. Lewicki, Gray, B. & Elliot, M. (eds.), *Making sense of intractable conflicts: Concepts and cases*: 91-125. Washington, Washington DC: Island Press.
- Hajer, M., en Laws, D. (2006). Ordering through Discourse. In: Michael Moran et al. (eds.), *The Oxford Handbook of Public Policy*: 249-266. Oxford: Oxford University Press.
- Knorr-Cetina, K.D. (1988), The micro-social order. Towards a reconception. In: N.G. Fielding (ed.), *Actions and structure. Research methods and social theory*: 21-53. London: Sage.
- Leeuw, E. de, A. McNess, B. Crisp, en K. Stagnitti. (2008). Theoretical reflections on the nexus between research, policy and practice. In: *Critical Public Health* 18(1): 5-20.
- Leeuwis, C., and Aarts, N. (2011). Rethinking communication in innovation processes: multiple modes of intermediation in complex systems. In: *Journal of Agricultural Education and Extension* 17(1): 21-36.
- Mens-Verhulst, J. (1992). Over zelfreproductie van organisaties en chaosmanagement. In: Dijkum, C., van en D. de Tombe (ed.), *Gamma chaos; onzekerheid en orde in de menswetenschappen*: pp 131-158. Bloemendaal: Aramith Uitgevers.
- Mens-Verhulst, J. van & Radtke, L. (2009a). Intersectionaliteit en sociale inclusie: het Ei... van Troje. Deel 1: Het Ei van Columbus. In: *Journal of Social Intervention: Theory and Practice* 18(3): 4-22.
- Mens-Verhulst, J. van & Radtke, L. (2009b). Intersectionaliteit en sociale inclusie: Het ei...van Troje. Deel 2: Het paard van Troje. In: *Journal of Social Intervention: Theory and Practice* 18(4): 18.
- Pearce, W. B., & Littlejohn, S. W. (1997). *Patterns of Expressing Difference. Moral conflict when social worlds collide*: 107-125. Thousand Oaks, California: Sage.
- Scharmer, C. (2010). *Theorie U, Leiding vanuit de toekomst die zich aandient*. Zeist: Christofoor.
- Stacey, R. (2007). The challenge of Human Interdependence: Consequences for thinking about the day practice of management in organizations. In: *European Business Review* 19(4): 292-302.
- Taylor, J. & Robichaud, D. (2004). Finding the organization in the communication: Discourse as action and sensemaking. In: *Organization Articles* 11(3): 395-413.
- Wehrens, R. (2013) *Beyond Two Communities. The co-production of research, policy and practice in collaborative public health settings*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Weick, K. (1995). *Sensemaking in organizations*. Londen: Sage.
- Wester, F. (1987). *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*. Muiderberg: Coutinho.
- Wierdsma, A. (2004). Balanceren tussen maakbaarheid en broosheid, co-creatie van verandering. In: *Filosofie in Bedrijf* 15(3): 2-12.
- Woerkum, van C.J.M., Aarts, N. & van Herzele, A. (2011). Changed planning for planned and unplanned change. In: *Planning Theory* 10(2): 144-160.